

See discussions, stats, and author profiles for this publication at: <https://www.researchgate.net/publication/276293522>

Panos Koulermos 1989–1999: The Legacy of a Mentor

Article · January 2009

CITATIONS

0

READS

100

1 author:

[Panos Leventis](#)

Drury University

13 PUBLICATIONS 17 CITATIONS

[SEE PROFILE](#)

Some of the authors of this publication are also working on these related projects:

Late Medieval and Renaissance Urbanism: Famagusta, Cyprus [View project](#)

Late Medieval and Renaissance Urbanism: Nicosia, Cyprus [View project](#)

EDITORIAL COMMITTEE - ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

EDITOR IN CHIEF- ΑΡΧΙΣΥΝΤΑΚΤΗΣ

Socrates Stratis, lecturer, Dr. architect, urbanist - Ph. D.
Σωκράτης Στρατής, λέκτορας, Δρ. αρχιτέκτων, πολεοδόμος

MEMBERS - ΜΕΛΗ

Marios C. Phocas, assistant professor, architect - Dr. ing. - arch.
Μάριος Φωκάς, επίκουρος καθηγητής, Δρ. αρχιτέκτων, μηχανικός
Panayiota Pyla, assistant professor, architect, theorist -Ph. D.
Παναγιώτα Πύλα, επίκουρος καθηγήτρια, Δρ. αρχιτέκτων, θεωρητικός
Christos Hadjichristos, assistant professor, architect, - Ph. D.
Χρίστος Χατζηχρίστος, επίκουρος καθηγητής, Δρ. αρχιτέκτων

TRANSLATOR- ΜΕΤΑΦΡΑΣΤΡΙΑ

Maria Skamaga
Μαρία Σκαμαγκά

PROOF READERS- ΕΠΙΜΕΛΗΤΕΣ ΚΕΙΜΕΝΩΝ

Costas Papageorgiou (Greek)
Κώστας Παπαγεωργίου (Ελληνικά)
John Foradaris (English)
Τζών Φοραδάρης (Αγγλικά)

DESIGN- ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ

Creative Lab Communications Ltd.

PHOTOGRAPHY- ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΣΗ

Michael Theoharides (Student Work)
Μιχάλης Θεοχαρίδης (Φοιτητικά Έργα)
Socrates Stratis (Annual Exhibition)
Σωκράτης Στρατής (Ετήσια Έκθεση)
University of Cyprus (Panayioti Tournikioti Lecture & Panos Koulermos Exhibition))
Πανεπιστήμιο Κύπρου (Διάλεξη Παναγιώτη Τουρνικιώτη και Έκθεση Πάνου Κουλέρμου)
Le Corbusier Archive, Panayioti Tournikioti article, pg. 169,172,173,175
Αρχείο Le Corbusier, Παναγιώτη Τουρνικιώτη, σελ. 169,172,173,175

MAIN SPONSORS - ΚΥΡΙΟΙ ΧΟΡΗΓΟΙ

Phileleftheros Group
Όμιλος Φιλελευθερός
Nice Day Developments
Shacolas Group
Όμιλος Εταιρειών Σιακόλα

ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΟΣ

SPONSOR - ΧΟΡΗΓΟΣ
Cythera Developments

PRINTING - ΕΚΤΥΠΩΣΗ

Proteas Press Ltd.
Nisou Industrial Estate, 2571 Nisou, P.O.Box 21098, 1501 Nicosia
Tel: 22479000, Fax: 22479202, e-mail: info@proteaspress.com.cy

ISSN: 1986-1346

PUBLISHED - ΕΚΔΟΣΗ:

Nicosia 2009 - Λευκωσία 2009

INTRODUCTION ΕΙΣΑΓΩΓΗ	7
THE POWER OF ARCHITECTURE IN A DIVIDED LAND , PROFESSOR STAVROS ZENIOS Η ΔΥΝΑΜΗ ΤΗΣ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗΣ ΣΕ ΕΝΑ ΜΟΙΡΑΣΜΕΝΟ ΤΟΠΟ ΣΤΑΥΡΟΣ ΖΕΝΙΟΣ	11
ARH 201 (MAIN DESIGN STUDIO) PEDAGOGICAL OBJECTIVES ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΟΣ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ IV	14
ARH 200 (MAIN DESIGN STUDIO) INHABITING THE INFRASTRUCTURE ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΟΣ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ III ΚΑΤΟΙΚΩΝΤΑΣ ΤΗΝ ΥΠΟΔΟΜΗ	20
ARH 101 (MAIN DESIGN STUDIO) ARCHITECTURAL DESIGN II ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΟΣ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ II	26
ARH 100 (MAIN DESIGN STUDIO) ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΟΣ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ I	34
ARH 100 (MAIN DESIGN STUDIO) THRESHOLD AS A PASSAGE: LEDRA STREET NICOSIA ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΟΣ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ I: ΚΑΤΩΦΛΙ ΩΣ ΔΙΑΒΑΣΗ: ΟΔΟΣ ΛΗΔΡΑΣ ΛΕΥΚΩΣΙΑ	38
HOW DOES ONE BEGIN? TEACHING ARCHITECTURE TO 1ST YEAR STUDENTS CHRISTOS HADJICHRISTOS ΠΩΣ ΑΡΧΙΖΕΙ ΚΑΝΕΙΣ; Η ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΤΗΣ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗΣ ΣΤΟΥΣ ΑΡΧΑΡΙΟΥΣ ΧΡΙΣΤΟΣ ΧΑΤΖΗΧΡΙΣΤΟΣ	43
INTERCOSMICS SOCRATES STRATIS ΔΙΑΚΟΣΜΙΚΑ ΣΩΚΡΑΤΗΣ ΣΤΡΑΤΗΣ	50
ARH 121 MEANS OF COMMUNICATION IN ARCHITECTURE - DOCUMENTING THE CONCEPT OF PERFORMANCE ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΜΕΣΩΝ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΣΤΗΝ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ – ΚΑΤΑΓΡΑΦΗ ΤΗΣ ΕΝΝΟΙΑΣ ΤΗΣ ΑΠΟΔΟΣΗΣ	66
ARCH 120 FREEHAND DRAWING ΕΛΕΥΘΕΡΟ ΣΧΕΔΙΟ	70
ARH 220 DIGITAL ARCHITECTURAL COMMUNICATION ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΑ ΜΕΣΑ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ	74
TEACHING AND PRACTICE: INTERPLAY OF THOUGHTS AND ACTIONS THEOCHARIS DAVID ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΚΑΙ ΠΡΑΚΤΙΚΗ ΕΦΑΡΜΟΓΗ: Η ΑΜΟΙΒΑΙΑ ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΣΚΕΨΗΣ ΚΑΙ ΠΡΑΞΗΣ ΘΕΟΧΑΡΗΣ ΔΑΥΙΔ	76
EDUCATING ARCHITECTS PIERRE VON MEISS ΕΚΠΑΙΔΕΥΟΝΤΑΣ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΕΣ PIERRE VON MEISS	79
ARH 230 CONSTRUCTION I ΟΙΚΟΔΟΜΙΚΗ I	90
ARCH 233 CONSTRUCTION II ΟΙΚΟΔΟΜΙΚΗ II	92
ON ARCHITECTURAL DESIGN EDUCATION IN THE INFORMATION ERA LOUKAS N. KALISPERIS Η ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΣΤΗΝ ΕΠΟΧΗ ΤΗΣ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΑΣ ΛΟΥΚΑΣ Ν. ΚΑΛΗΣΠΕΡΗΣ	96
REINTEGRATION IN CONTEMPORARY ARCHITECTURAL EDUCATION MARIOS C. PHOCAS ΕΠΑΝΕΝΟΠΟΙΗΣΗ ΣΤΗ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΜΑΡΙΟΣ Κ. ΦΩΚΑΣ	112

ARH 510 ADVANCED BUILDING TECHNOLOGY ΠΡΟΧΩΡΗΜΕΝΗ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ ΚΤΙΡΙΩΝ	120
ARH 331 BUILDING TECHNOLOGY ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ ΚΤΙΡΙΩΝ	122
ARCHITECTURAL PSYCHOLOGY 1969 - 2007 THEORY PRACTICE & EDUCATION BYRON MIKELLIDES ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ 1969 – 2007 ΘΕΩΡΙΑ, ΠΡΑΞΗ & ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΒΥΡΩΝ ΜΙΚΕΛΛΙΔΗΣ	128
HOW HISTORICAL KNOWLEDGE INFORMS CONTEMPORARY ARCHITECTURAL CONCERNS PANAYIOTA PYLA ΠΩΣ Η ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΓΝΩΣΗ ΕΜΠΛΟΥΤΙΖΕΙ ΣΥΓΧΡΟΝΟΥΣ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΟΥΣ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΣΜΟΥΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΑ ΠΥΛΑ	146
ARH 211 ARCHITECTURE & SOCIETY ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΑ	160
BEING THE ARCHITECT FORMULATING THEORY IN LE CORBUSIER'S TOWARD AN ARCHITECTURE P. TOURNIKIOTIS ΜΕΣ ΤΟ ΜΥΑΛΟ ΤΟΥ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΑ Η ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ ΤΗΣ ΘΕΩΡΙΑΣ ΣΤΟ ΓΙΑ ΜΙΑ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΤΟΥ LE CORBUSIER Π. ΤΟΥΡΝΙΚΙΩΤΗΣ	162
PANOS KOULERMOS 1989 - 1999 THE LEGACY OF A MENTOR PANOS LEVENTIS ΠΑΝΟΣ ΚΟΥΛΕΡΜΟΣ 1989 - 1999: Η ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ ΕΝΟΣ ΜΕΝΤΟΡΑ ΠΑΝΟΣ ΛΕΒΕΝΤΗΣ	184
TOLEDO TECO-NEIGHBOURHOOD C. ARROYO ΟΙΚΟΛΟΓΙΚΟ ΟΙΚΟΔΟΜΙΚΟ ΣΥΓΚΡΟΤΗΜΑ ΣΤΟ ΤΟΛΕΔΟ Κ. ΑΡΡΟΓΙΟ	196
A SHORT HISTORY OF SCHOTS 1 & 2, THE CIBOGA-TERRAIN, GRONINGEN, NL S333 ΟΙΚΙΣΤΙΚΑ ΣΥΓΚΡΟΤΗΜΑΤΑ (SCHOTS 1 & 2) ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΟΧΗ CIBOGA ΤΟΥ ΓΚΡΟΝΙΝΓΚΕΝ (ΟΛΛΑΝΔΙΑ): ΜΙΑ ΣΥΝΤΟΜΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ S333	204
ARH 241 INTRODUCTION TO THEORY OF URBAN DESIGN THROUGH AN 'INTERCOSMICS' POINT OF VIEW ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΗ ΘΕΩΡΙΑ ΤΟΥ ΑΣΤΙΚΟΥ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΜΙΑ "ΔΙΑΚΟΣΜΙΚΗ" ΣΚΟΠΙΑ	214
COASTAL PROMENADE MARGARITA DANOU & SEBINA ZISIMOU ΠΑΡΑΛΙΑΚΟΣ ΠΕΖΟΔΡΟΜΟΣ ΜΑΡΓΑΡΙΤΑ ΔΑΝΟΥ & ΣΕΒΙΝΑ ΖΗΣΙΜΟΥ	216
THE SCIENCE BUILDING ZENON & CHRISTINA SIEREPEKLIS ΚΤΙΡΙΟ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΖΗΝΩΝΑΣ ΚΑΙ ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΣΙΕΡΕΠΕΚΛΗ	222
TIMBER STRUCTURES SUMMER WORKSHOP 2007 ΘΕΡΙΝΟ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙ ΞΥΛΙΝΗΣ ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ 2007	230

PANOS KOULERMOS 1989 - 1999 THE LEGACY OF A MENTOR PANOS LEVENTIS

Presentation at the Symposium "The Work of Panos Koulermos"
Famagusta Gate Cultural Centre, Nicosia, Cyprus, September 3, 2005

Through this brief tribute I will attempt to paint a picture of Panos Koulermos as I met and knew him during the last decade of his life. I will make use of better and lesser known projects, and of a themed organization based on Panos' main characteristics and traits: Panos the Architect, the Teacher, the Researcher, the Simeiolologist, the Poet/Myth-maker, the Voyager.

1. DESIGN

Projects in Venice and California: The Open Building - The Enclosed Complex

The first contact with Panos was in Los Angeles late in 1988 (fig.1). As first-year architecture students, we were seeking each and every advice that he openheartedly offered to the students, to his numerous children as he branded us. Except for the "Grand Projects" which had already been designed and were materializing in Heraklion of Crete during that period, his research and theoretical designs in Venice and California were those which immediately won interest and admiration. An intriguing differentiation, one that betrays the manner by which Panos approached these two distinct

Figure 1

Εικόνα 1

Παρουσίαση στο Συμπόσιο "Το έργο του Πάνου Κουλέρμου"
Πολιτιστικό Κέντρο Πύλης Αμμοχώστου, Λευκωσία, 3 Σεπτεμβρίου 2005

Θα προσπαθήσω σήμερα να σκιαγραφήσω σε γενικές και λιτές γραμμές τον Πάνο Κουλέρμο που γνώρισα κατά την τελευταία δεκαετία της ζωής του, μέσα από μια σύντομη παρουσίαση μελετών γνωστών και μη, και μέσω μιας θεματοποίησης των κύριων χαρακτηριστικών και ενασχολήσεών του: Τον Πάνο-Αρχιτέκτονα, το Δάσκαλο, τον Ερευνητή, το Σημειολόγο, τον Ποιητή-Μυθοπλάστη, τον Ταξιδευτή.

1. ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ

Μελέτες στη Βενετία και την Καλιφόρνια: Το Ανοιχτό Κτίριο - Το Κλειστό Σύμπλεγμα

Πρωτογνώρισα τον Πάνο το 1988 στο Λος Άντζελες (εικ.1). Ως πρωτοετής φοιτητής αρχιτεκτονικής, αναζητούσα κάθε μικρή ή μεγάλη συμβουλή που απλόχερα και ακατάπαυστα προσέφερε στους φοιτητές, στα πάρα πολλά παιδιά του όπως μας χαρακτήριζε. Εκτός από τα «Μεγάλα Έργα» που έπαιρναν σάρκα και οστά στο Ηράκλειο της Κρήτης την περίοδο εκείνη, οι ερευνητικές-θεωρητικές κτιριακές μελέτες στη Βενετία και την Καλιφόρνια ήταν αυτές που κέντριζαν άμεσα το ενδιαφέρον και κέρδιζαν το θαυμασμό. Μια αξιοπρόσεκτη διαφοροποίηση, που προδίδει και τον τρόπο με τον οποίο ο Πάνος προσέγγιζε αυτά τα δυο διαφορετικά γεωγραφικά και πολιτισμικά τοπία, είναι πως ενώ οι μελέτες στη Βενετία έχουν έναν ανοιχτό χαρακτήρα και διάθεση που προσκαλεί στο εσωτερικό των συνθέσεων, οι μελέτες στην Καλιφόρνια παραπέμπουν με επιμονή και χωρίς εξαίρεση στην τυπολογία του κάστρου, ενός κλειστού και αυτάρκους συμπλέγματος.

Έτσι, στο διαγωνισμό για το Μουσείο Τέχνης του Πανεπιστημίου UC στη Santa Barbara (1983), το κτίριο παίρνει μια απόλυτα αμυντική κυκλική μορφή. Η ιδέα του κλειστού συμπλέγματος μορφοποιεί και τη λύση για το Νηπιαγωγείο στο Los Angeles (1988). Το κτίριο με τους τρεις κυλινδρικούς όγκους εσωτερικά της περιμέτρου τοποθετείται σε αστικό περιβάλλον, απ'όπου τα όριά του αντλούν τη μορφή τους. Αντίθετα, στην πρόταση για το Κοινοτικό Κέντρο Αναψυχής San Francisco della Vigna (1980), το κτίριο παίρνει συμβολικό και αστικά φιλικό χαρακτήρα, ανάμεσα στο Μεγάλο Κανάλι και την ομώνυμη εκκλησία των Sansonino-Palladio, με καμπύλες, μεταλλικές στέγες και ανοιχτό αμφιθέατρο με άξονα και θέα στο Κανάλι, ενώ και στην πρόταση για το Ελληνικό Περίπτερο στη Biennale της Βενετίας (1990), η φαντασία καλπάζει με τυπολογικές παραπομπές (γέφυρα, πύργος, ανοιχτό αμφιθέατρο στη στέγη), αστική χωροθέτηση, οπτικούς άξονες και φυγές προς

PANOS KOULERMOS 1989 - 1999 THE LEGACY OF A MENTOR

geographic and cultural constructs, is that while the Venice designs have an open character and an inviting mood towards the inside of the compositions, the California designs insistently and with no exception turn to the typology of the castle, an enclosed and self-sufficient complex.

Thus, in the competition for the Art Museum of the University of California in Santa Barbara (1983) the building assumes a completely defensive circular shape. The same concept of the enclosed complex shapes the solution for the Kindergarten in Los Angeles (1988). The building, with its three cylindrical volumes enclosed within a tall, inhabited perimeter wall, is placed in an urban setting, from which the perimeter limits draw their delineation. On the other hand, in the proposal for the San Francesco della Vigna Community Recreation Center in Venice (1980), the building assumes a clearly symbolic and urbanistically friendly character, situated between the Grand Canal and the same-named church by Sansovino and Palladio, with curving metal roofs and an open-air theater with axis and view to the Canal. Similarly, in the proposal for the Greek Pavillion for the Venice Biennale (1990), the imagination runs rampant with typological references (bridge, tower, rooftop open-air theater), an urban setting and visual axes toward landscapes which unite the Aegean with the Adriatic in an interchange of labyrinthine circulations and clean volumes.

Three Competitions: The Building as Marker in the Landscape

During the 1990s, in the three large scale architectural competitions that Panos entered, his intent for creating important complexes which act as clear and important markers in the landscape (be it urban or not) grew stronger. In the proposal for the Visitor Facilities for the Alhambra (1990), the absolute geometric presence and the interchange of volumes refer not only to the adjacent historic monument, but also respect the awesome surrounding landscape, with both of which the proposal attempts a dialectic relation.

In the competition for the Parliament in Nicosia (1994, fig.2), the obvious symbolism is even further reiterated with the breaking up of the program in two clearly distinct volumes. While the austere volume of the offices refers to the urban fabric with an interchange of solid and void and with interior courtyards, the volume of the Parliament is an open temple dedicated to Democracy. This traversable building, with environmental design and axial placement to the surrounding plazas, proposes easily accessible interior spaces which emphasize its character and use.

In the proposal for the Urban Seafront of Thessaloniki (1997, fig.3), the symbolism of the building-markers joins the linear character

το τοπίο, που ενώνουν το Αιγαίο με την Αδριατική σε μια εναλλαγή λαβυρινθικής διακίνησης και καθαρών μορφών.

Τρεις Διαγωνισμοί: Το Κτίριο σαν Σημείο Αναφοράς στο Τοπίο

Στη δεκαετία του 1990, στους τρεις διαγωνισμούς μεγάλης κλίμακας, στους οποίους έλαβε μέρος ο Πάνος, ενδυναμώθηκε η διάθεσή του για χωροθέτηση και αντιμετώπιση ενός συμπλέγματος κτιρίων ως σημείο αναφοράς μέσα στο ευρύτερο τοπίο, είτε αυτό είναι αστικό είτε όχι. Στην πρόταση για το κέντρο επισκεπτών στο Alhambra (1990), η αυστηρή γεωμετρική παρουσία και η αλληλουχία των όγκων αναφέρεται όχι μόνο στο παρακείμενο ιστορικό μνημείο, αλλά και σέβεται το μεγαλειώδες φυσικό τοπίο, με τα οποία το προτεινόμενο σύμπλεγμα έχει μια διαλεκτική τάση.

Στο διαγωνισμό για το Κοινοβούλιο στη Λευκωσία (1994, εικ.2), ο προφανής συμβολισμός τονίζεται περισσότερο με τη διάσπαση του προγράμματος σε δυο όγκους. Ο αυστηρός όγκος των γραφείων αναφέρεται στο αστικό τοπίο με εναλλαγή πλήρους - κενού και εσωτερικά αίθρια. Ο όγκος του Κοινοβουλίου είναι ένας ανοιχτός ναός αφιερωμένος στη Δημοκρατία. Το διαμπερές αυτό κτίριο, με βιοκλιματικές αναζητήσεις και αξονική χωροθέτηση, προτείνει εύκολα προσβάσιμους χώρους οι οποίοι υπερθεματίζουν το χαρακτήρα της χρήσης του.

Στην πρόταση για το Θαλάσσιο Μέτωπο της Θεσσαλονίκης (1997, εικ.3), ο συμβολισμός του κτιρίου αναφοράς έρχεται να συνδέσει το γραμμικό χαρακτήρα της πρότασης με τους κάθετους άξονες και το εσωτερικό του αστικού τοπίου. Κτίρια - σταθμοί για πολιτιστική, ψυχαγωγική και εμπορική δραστηριότητα γίνονται κόμβοι - κλειδιά, για να προσφέρουν τοπική ταυτότητα και αστική συνέχεια, επαναφέροντας ένα αμήχανο θαλάσσιο μέτωπο στον πυρήνα της αστικής ζωής και δημιουργίας.

2. ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ

Η διαλεκτική Αμερικής - Ευρώπης

Η διδασκαλία και η διάδοση της γνώσης και του πάθους για δημιουργία ήταν για τον Πάνο μια καθημερινή ανάγκη, ένα χάρισμα που λάτρευε να το πλάθει και να το ανανεώνει συνεχώς. Ο πολυπολιτισμικός χαρακτήρας της Νότιας Καλιφόρνια, αυτού του μεγάλου «χωριού», μέσα στο οποίο ο Πάνος έζησε και δίδαξε για ένα τέταρτο του αιώνα, του έδωσε την ευκαιρία, όχι μόνο να μελετήσει κτίρια που συνδύαζαν μορφές και τυπολογίες, αλλά και να δίνει στους φοιτητές του προβλήματα σχεδιασμού, επιχειρώντας

of the urban design with the vertical axes that lead to the inland urban fabric. These buildings act as key nodes for city's cultural, leisure and commercial activities, offer local identity, urban continuity, and return a previously indifferent seafront to the core of the city's life and creativity.

2. TEACHING

The America-Europe dialectic

Teaching, the passing-on of knowledge and the passion for creation, were an everyday need for Panos, a charisma which he continuously enjoyed to reshape and renew. The multicultural character of Southern California, that immense "village" in which Panos lived and taught for a quarter of a century, gave him the opportunity to not only study buildings which combined multiple forms and typologies, but to also present his students with design problems while at the same time attempting to answer them himself with his own proposals. This attempt, as he would emphatically explain, aimed at enriching an urbanistically poor and out-of-scale landscape with proposals that would in fact bestow Los Angeles with some of the imagination, the monumental presence, the symbolic imagery and the unique humanism, all the myths that the city itself created and conserves via the cinematic industry. The previously mentioned "protection" of the enclosed complex in the California projects is also repeated in La Jolla, next to Kahn's Salk Institute, where Panos proposes the creation of a Conference and Community center, which, though initially projected, had never materialized. The La Jolla project was a design problem which, parallel to

ταυτόχρονα να τα λύσει και ο ίδιος με δικές του προτάσεις. Η προσπάθεια, όπως ο ίδιος παραστατικά την εξηγούσε, ήταν ο εμπλουτισμός ενός φτωχού και εκτός κλίμακας αστικού τοπίου με προτάσεις, που θα έδιναν στην πόλη λίγη από τη φαντασία, τη μνημειακή παρουσία, τη συμβολική εικόνα και τον παράξενο ανθρωπισμό, μύθους που η ίδια η πόλη έπλασε για τον εαυτό της και συντηρεί μέσω της κινηματογραφικής βιομηχανίας. Η προαναφερθείσα 'προστασία' του κλειστού συμπλέγματος στις μελέτες της Καλιφόρνια, επαναλαμβάνεται και στη La Jolla, δίπλα από το Salk Institute του Kahn, όπου ο Κουλέρμος προτείνει τη δημιουργία του Συνεδριακού - Κοινοτικού Κέντρου, το οποίο δεν είχε υλοποιηθεί όπως αρχικά προβλεπόταν. Η μελέτη στη Λα Χόγια ήταν ένα πρόβλημα σχεδιασμού που παράλληλα με τον Κουλέρμο κλήθηκαν για πέντε συνεχόμενα χρόνια να το επιλύσουν και οι φοιτητές του.

Η διδασκαλία στην Αμερική δεν θα ήταν για τον Πάνο ποτέ ολοκληρωμένη, αν δεν συμπληρωνόταν με ένα κομμάτι Ευρώπης. Το πρόγραμμα του USC στην Ιταλία, ένα πρόγραμμα που ο ίδιος ο Πάνος ίδρυσε, οργάνωσε και αγκάλιασε με περίσσια στοργή, ήταν για τους φοιτητές Αρχιτεκτονικής της Δυτικής Ακτής των ΗΠΑ μια εξάμηνη όαση αστικού πολιτισμού και γνώσης, συμπλήρωμα για ό,τι έλειπε από το Λος Άντζελες. Με έδρα την ονειρική λίμνη του Κόμο στα Ιταλο-Ελβετικά σύνορα και με εκπαιδευτικά ταξίδια σε όλη την Ιταλική επικράτεια, από τη Ρώμη και τη Φλωρεντία μέχρι τη Μπολόνια και τη Βενετία, οι φοιτητές έρχονταν συνεχώς αντιμέτωποι με την ιστορία αλλά και με το νέο, το άγνωστο και καλούνταν να δράσουν σε σχεδιαστικά, αρχιτεκτονικά, αστικά αλλά και κοινωνικά προβλήματα. Οι φοιτητές επέστρεφαν από την

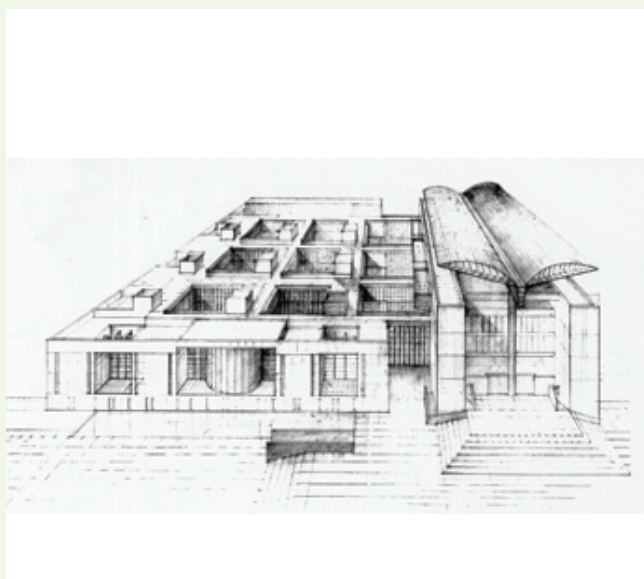

Figure 2

Εικόνα 2

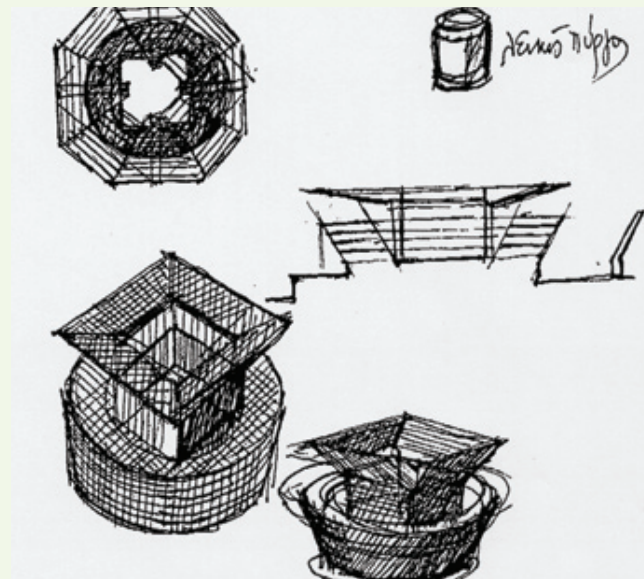

Figure 3

Εικόνα 3

PANOS KOULERMOS 1989 - 1999 THE LEGACY OF A MENTOR

Panos, his students were asked to solve for five consecutive years (1989-1993).

Teaching in America was for Panos never complete, had it not been complimented with a piece of Europe. For the West Coast Architecture student, USC's program in Italy, a program which Panos founded, organized and watched over with care and affection, was an oasis of urban culture, history and knowledge, a supplement for all the things that Los Angeles lacked. With Lake Como on the Italian-Swiss border as base, and with travels to the whole of Italy, from Rome and Florence to Bologna and Venice, the students continuously confronted history together with the new and the unknown, and were called to act in architectural, urban and social problems. They returned from Europe with those experiences in their luggage and with Panos emphasizing the need for architectural action within both a local and a regional urban landscape, and within the historic fabrics which according to him unavoidably encircle our every move.

From the first clumsy design attempts, until the Undergraduate and Graduate thesis projects, Panos kept the students company with continuous advice, with examples, with friendship, and always with strictness regarding the way they understood creativity and method in their work. One of the examples for which in every given opportunity Panos spoke with love and nostalgia was Cyprus, his homeland, to which he was thankful for the experiences and lessons it had offered.

3. RESEARCH

Bringing Modernism and Rationalism to the Mediterranean

Panos' research activities, ever since the first years of his architectural education and experience, were not exhausted in theoretical design projects. Architectural theory and practice from the 1910s to the 1960s exerted unavoidable pull on him. He attempted a deep comprehension at the thought and lessons of the creators and currents that impressed him most, from the visions of the Russian Constructivists, of Sant'Elia and the Italian masters of Futurism, to Terragni and the war-years, until Corbu and the absolute of the high Modern. Through this effort he would attain a well informed self-understanding, and would comprehend who he really was and what he stood for within the larger context of Southern European Architectural creation in the final decades of the twentieth century.

This attempt at self-understanding became evident again in 1993-

Ευρώπη με τις εμπειρίες αυτές στις αποσκευές τους και με τον Πάνο να υπερθεματίζει την ανάγκη για αναγνώριση και αρχιτεκτονική δράση μέσα στο τοπικό και περιφερειακό αστικό τοπίο, αλλά και μέσα στους ιστορικούς ιστούς που κατά τον ίδιο αναπόφευκτα μας περιβάλλουν σε κάθε κίνησή μας.

Από τα πρώτα φοιτητικά βήματα μέχρι και τις πτυχιακές και μεταπτυχιακές εργασίες, ο Πάνος συντρόφευε τους φοιτητές με συνεχείς συμβουλές, με παραδείγματα, με φιλία αλλά και αυστηρότητα στην αντιμετώπιση της δημιουργίας και της μεθοδικότητας. Ένα από τα παραδείγματα για το οποίο όποτε παρουσιαζόταν η ευκαιρία μιλούσε με αγάπη και νοσταλγία ήταν η Κύπρος, η ιδιαίτερή του πατρίδα, την οποία ευγνωμονούσε για τις εμπειρίες και τα διδάγματα που του είχε προσφέρει.

3. ΕΡΕΥΝΑ

Η Μεσογαιοποίηση του Μοντερνισμού και του Ρασιοναλισμού

Οι ερευνητικές αναζητήσεις του Πάνου, από τα πρώτα χρόνια της αρχιτεκτονικής του παιδείας και εμπειρίας, δεν περιορίστηκαν στις θεωρητικές μελέτες. Η Αρχιτεκτονική θεωρία και δημιουργία, από το 1910 μέχρι και το 1960, του άσκησαν αναπόφευκτη έλξη. Προσπάθησε να κατανοήσει βαθιά τη σκέψη και τα διδάγματα των μεγάλων δημιουργών και ρευμάτων που τον ενθουσίαζαν, από τους οραματισμούς των Ρώσων Κονστρουκτιβιστών, του Sant'Elia και των Ιταλών δασκάλων του Φουτουρισμού, στον Terragni και το μεσοπόλεμο, και μέχρι τον Corbusier και το απόλυτο των Μοντερνιστών. Μέσα από αυτή την προσπάθεια θα μπορούσε να αποκτήσει μια εμπειρισταωμένη αυτογνωσία, και να συνηδαιοποιήσει ποιος πραγματικά είναι και τι πρεσβεύει μέσα στο ευρύτερο πλαίσιο της Νοτιοευρωπαϊκής Αρχιτεκτονικής δημιουργίας στο τέλος του εικοστού αιώνα.

Αυτή η προσπάθεια αυτογνωσίας έγινε ξανά εμφανής το 1993-1994, κατά τη διάρκεια της ετοιμασίας κειμένων και σχεδίων για τη μονογραφία που θα εξέδιδαν για το έργο του Πάνου οι εκδόσεις Academy στο Λονδίνο. Αφορμή ήταν η ετοιμασία υλικού για τακτίρια, που τα μόλις προηγούμενα χρόνια είχαν τελειώσει στο Ηράκλειο της Κρήτης, και κυρίως για τα τρία συμπλέγματα του Ερευνητικού Κέντρου Κρήτης (1985-1990), του Κτιρίου Επιστημών του Πανεπιστημίου Κρήτης (1985-1994), και του Ιδρύματος Τεχνολογίας και Έρευνας (1987-1994). Η αστείρευτη ενέργεια, η ακατάπαυστη επιμονή και οι ατέλειωτες παραλλαγές και τρόποι παρουσίασης, με τις οποίες επαναπροεγγίστηκαν τα διαγράμματα, η χωροθέτηση και οι κατόψεις των συμπλεγμάτων αυτών πρόδιδαν την περιέργεια και τη θέληση του Πάνου να κατανοήσει τις δημιουργίες του με όσο

1994, during the production of texts and drawings for a monograph on the work of Panos which was to be published by Academy Editions in London. The pretext was the preparation of material for the buildings that had just been completed in Heraklion on Crete, and especially for the three complexes of the Research Center of Crete (1985-1990), the Science Complex of the University of Crete (1985-1994) and the Foundation of Research and Technology - Hellas (1987-1994). The constant energy, the unstoppable insistence and the unending variations and presentations with which conceptual diagrams, site and floor plans those complexes were approached betrayed Panos' curiosity and will to view and comprehend his own creations with as many lenses as possible, and to place them within the theoretical and creative spectrum of the time. Some months after the monograph's publication, Academy Editions returned with a proposal for a publication on European rationalism in the twentieth century, a pre-existing project idea which Panos had been forming for years. During the following academic year (1995-1995), Panos composed and defined the concept and production of European rationalism through his own experiences, and proposed a publication (fig.4) which included specimens from modernism's beginnings from Scandinavia until Greece, and reached until Italian and Swiss rationalism and post-modern tendencies, both from

περισσότερους τρόπους ήταν δυνατό, και να τις τοποθετήσει μέσα στο θεωρητικό και δημιουργικό φάσμα της εποχής του. Μερικούς μήνες μετά την έκδοση της μονογραφίας, οι Academy επανήλθαν με πρόταση μιας έκδοσης για τον ευρωπαϊκό ρασιοναλισμό στον εικοστό αιώνα, μια προϋπάρχουσα ιδέα που ο Πάνος προσπαθούσε για κάποια χρόνια να μορφοποιήσει. Έτσι για την επόμενη ακαδημαϊκή χρονιά (1994-1995) ο Πάνος συνέθετε και προσδιόριζε τι θα πει ρασιοναλισμός μέσα από τις δικές του εμπειρίες, και κατάληξε σε μια έκδοση (εικ.4) που συμπεριλάμβανε δείγματα από τα πρώτα χρόνια του Μοντερνισμού από τη Σκανδιναβία μέχρι και την Ελλάδα και έφτανε μέχρι τον Ιταλικό Ρασιοναλισμό και τις Μεταμοντερνιστικές τάσεις τόσο της ευρύτερης Μεσογείου όσο και τις δικές του. Αξιοπρόσεκτος και χαρακτηριστικός για τη σκέψη του Πάνου ήταν ο τρόπος με τον οποίο ήθελε να προσεγγίσει τα κτίρια των αρχιτεκτόνων του πρώτου μισού του εικοστού αιώνα. Όλα τα σχέδια για τα κτίρια αυτά έγιναν στο γραφείο του Πάνου, με αποτέλεσμα την αναπόφευκτη «Μεσογαιοποίηση» του Corbusier και των άλλων δημιουργών με αναφορές στο λευκό φως, στην παραδοσιακή αρχιτεκτονική μεμονωμένων κτιρίων αλλά και οικισμών, και στη σχέση κτιρίου - τοπίου.

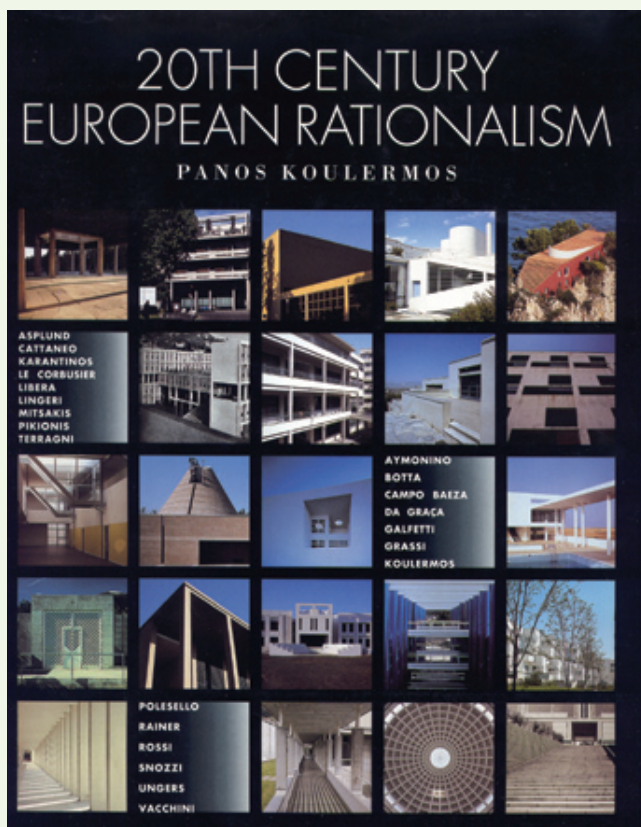

Figure 4

Εικόνα 4

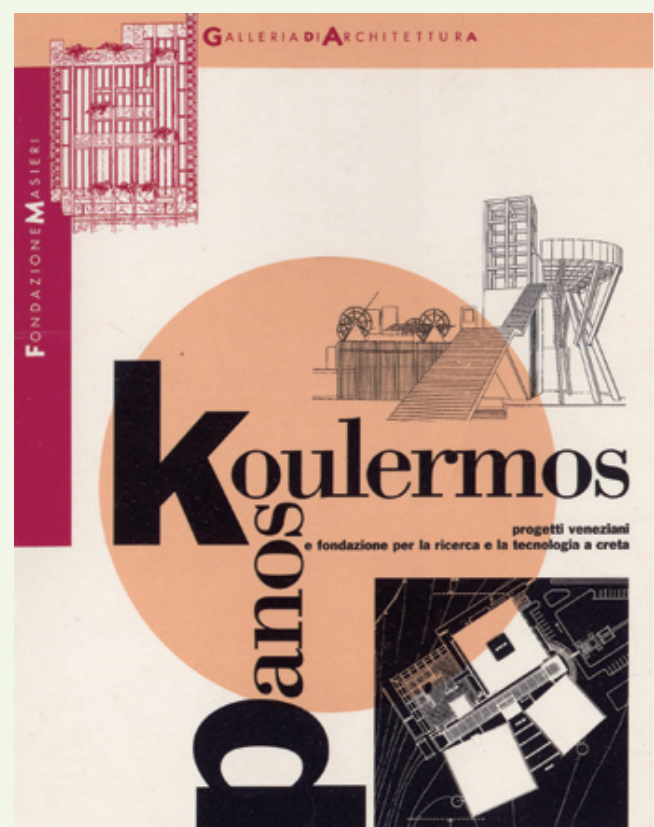

Figure 5

Εικόνα 5

PANOS KOULERMOS 1989 - 1999 THE LEGACY OF A MENTOR PANOS LEVENTIS

the wider Mediterranean region as well as from his own creations. The manner with which Panos wished to approach the projects by the masters of the first half of the twentieth century was indeed characteristic of his thought process. All drawings for those projects were executed in Panos' studio, and, as an unavoidable result, Corbusier and the others migrated and became true worshipers of the Mediterranean, with references to bright, white light, to traditional, vernacular, and even mythic architecture of single buildings or complete conglomerations, and to the unbroken connection between building and topos.

4. SIGNS

Venice and Crete

Panos believed that life's constant twists and games had to be carefully studied in order for the appropriate actions to be undertaken. His love for Venice and the parallel studies that materialized on Crete are an example of this belief's result. From Venice he drew strength and inexhaustive inspiration. The myth of the city, the fog, the lagoon, the imagination, but also the historic and cultural ties that bind it to Crete and Cyprus, opened the gates to the dream-world of the Serenissima. The compilation and presentation of his work at the Fondazione Mareri (1993, fig.5) remained for him his most important exhibition. The presentation of the theoretical projects for Venice, with their hybrid typological references, in conjunction with the built projects at Heraklion was an epilogue for Panos' relation with those two worlds, an epilogue that duly bridged, united, and merged the light of Greece with the magic of the North Adriatic.

A small but characteristic example of the Heraklion projects is FORTH's Office Building B (1995, fig.6). Even in this project of small scale and secondary importance, which as I have noticed has not been included in the Accademia's edition of Panos' oeuvre, the indisputable orthologistic clarity and clarity of volumes bow to the sign, the strong form and the skewing of the entry and public spaces volume.

Studio Koulermos 1990s

At Studio Koulermos, fate and destiny had an important role in decision taking. In 1994, to appease and predetermine the decisions of the larger powers-that-be, a banner was placed above Panos' office, which included everyone's signatures and read "by this time next year we'll be at the construction site in Cyprus," signaled the end of the competition for the Parliament in Nicosia... As for the preparation for the dreaded business meetings, they included Pa-

4. ΣΗΜΑΔΙΑ

Βενετία - Κρήτη

Ο Πάνος πίστευε πως η ζωή έπαιζε παιγνίδια, τα οποία έπρεπε κανείς να μελετήσει για να δράσει ανάλογα. Η αγάπη του για τη Βενετία και οι παράλληλες μελέτες που πραγματοποιήθηκαν στο Ηράκλειο είναι ένα παράδειγμα της σκέψης αυτής. Από τη Βενετία άντλησε δύναμη και αστείρευτη έμπνευση. Ο μύθος της πόλης, η ομίχλη, η λιμνοθάλασσα, η φαντασία αλλά και οι ιστορικοί και πολιτιστικοί δεσμοί που την ενώνουν με την Κρήτη και την Κύπρο άνοιξαν για τον Πάνο την πύλη προς τον ονειρεμένο κόσμο της Γαληνοτάτης. Η έκθεση στο Fondazione Masieri το 1993 (εικ.5) ήταν για τον ίδιο ίσως η σημαντικότερη του έκθεση. Εκεί παρουσιάστηκαν οι θεωρητικές μελέτες της Βενετίας με τις υβριδικές τους τυπολογικές αναφορές, που σε συνάρτηση με τις κτισμένες μελέτες στο Ηράκλειο ήταν ένας επίλογος στη σχέση του Πάνου με τους δυο αυτούς κόσμους, ένας επίλογος που γεφύρωσε και ένωσε το ελληνικό φως με τη βορειοανδριατική μαγεία.

Μικρό αλλά χαρακτηριστικό παράδειγμα των μελετών στο Ηράκλειο είναι το Κτίριο Γραφείων Β' του 1995 στο ΙΤΕ (εικ.6). Ακόμη και σ' αυτό το δευτερεύουσας κλίμακας κτίριο, που όπως έχω προσέξει δεν έχει συμπεριληφθεί στον Κατάλογο των έργων του Πάνου στην έκδοση του Μενδρίσιο, η αναμφίβολη ορθολογιστικότητα και καθαρότητα των όγκων υποτάσσονται στο σημάδι, τη δυνατή μορφή και τη στροφή του όγκου εισόδου και κοινόχρηστων χώρων.

Studio Koulermos 1990s

Στο Studio Koulermos η μοίρα και το πεπρωμένο είχαν πρωτεύοντα λόγο. Για να προκαταληφθούν οι αποφάσεις των άνωθεν δυνάμεων, ένα έμβλημα που αναρτήθηκε πάνω από το γραφείο του Πάνου και έγραφε «του χρόνου θα είμαστε στο γιαπί στην Κύπρο», με υποχρεωτικά τις υπογραφές όλων, σήμανε την ολοκλήρωση του διαγωνισμού για το Κοινοβούλιο στη Λευκωσία... Όσο για την τελετουργική προετοιμασία για επαγγελματικές συναντήσεις, αυτή συνοδευόταν πάντα από τα ακατάπαυστα σχόλια του Πάνου, ο οποίος προσπαθούσε να διασκεδάσει τις όποιες ανησυχίες, ξαναφτιάχνοντας φυσικά, «σωστά», τις γραβάτες όσων θα παρευρίσκονταν...

Στη δεκαετία του 1990, οι επαγγελματικές συναντήσεις έφεραν τη διερεύνηση και πραγματοποίηση σημαντικών μελετών στην Ασία. Στην άλλη άκρη του δικού του γεωγραφικού και φιλοσοφικού πυρήνα, τα ιδιαίτερα πολιτιστικά σημάδια του ασιατικού κόσμου, η τέχνη, η γραφή και η δομή που είδε γύρω του, πέρασαν μέσα από τα μάτια του Πάνου και μεταφράστηκαν σε οικοδομικές γραμμές και μορφές. Στο Master Plan για οικισμό 5000 κατοίκων

nos' unending, pointed and humorous comments, who succeeded in always erasing everyone's anxieties, by remaking, "correctly" of course, the ties of all those who were about to take part...

During the 1900s, those business meetings led to the widening of the Studio's scope, and to the materialization of important projects in Asia. At the opposite end of Panos' geographic and philosophical core, the unique cultural signs of the Asian world, the history, the art, the writing, and the surrounding structures, were filtered through his eyes and were translated in building lines and forms. In the master plan for a 5,000 inhabitant development on the hills of Hiroshima (1996, fig.7), the need for heightened density led to a search of multi-story typologies with common public, open and parking spaces. On the sloping ground at the city's edge, view and privacy, attained through a uniquely Japanese perspective on the definition of private space, produced buildings as vertical signs arising from the earth, forms and references which communicate with each other and tie the community into a unified whole.

Santa Vibiana

Perhaps Panos' least known attempt for a large-scale project in the United States came a few months before he left for Switzerland when, along with Mario Botta, applied with a common portfolio for the commission of designing a new Cathedral Church for Los Angeles. The commission did not come. It was God's will, he explained. It was time to return to Europe.

5. MYTH-CREATION

Dodecalogoi I-II: Dwellings of Men - Dwellings of Gods

The double explosion of creativity which betrayed Panos' excessive imagination and showcased in the most direct manner his ability of tying history to volumes, of uniting mythology with form, and of translating memory into building, came at the end of 1980s and the end of the 1990s, with the compositions for the houses of the two "dodecalogoi" as he named them, travels into the past and the future of Greek space, time and myth.

1989: Dodecalogoi I: Dwellings of Men

Panos' enthusiasm for the new projects under construction in Crete certainly aided in this thorough typological research and architectural designs for Habitation. Sources of inspiration and influences which helped in the formation of ideas for this project can be grouped into four categories: Vernacular house types formed House 3 (Heraklion I), House 9 (Skyros), and House 1 (Salamina, Cyprus, fig.8), where the merging of the classical Greek Stoa with the

στη Χιροσίμα (1996, εικ.7), η ανάγκη για αυξημένη πυκνότητα παρέπεμψε σε διερεύνηση τυπολογιών πολυόροφων κατοικιών, με κοινούς δημόσιους και κοινόχρηστους χώρους – πλατείες και υπόγειους χώρους στάθμευσης. Στο πολύ επικλινές έδαφος πάνω από την πόλη, η θέα και η ιδιωτικότητα, δοσμένη μέσα από την ιαπωνική ιδιαιτερότητα στον προσδιορισμό της έννοιας του ιδιωτικού, έδωσαν κτίρια - κατακόρυφα σημάδια στο έδαφος, μορφές και αναφορές που διαλέγονται μεταξύ τους και δένουν την προτεινόμενη κοινότητα σε ένα σύνολο.

Santa Vibiana

Ίσως η λιγότερο γνωστή προσπάθεια του Πάνου για μελέτη σημαντικού κτιρίου στις ΗΠΑ έγινε λίγους μήνες πριν φύγει για την Ελβετία, όταν μαζί με τον Μάριο Μπότα κατέθεσαν ένα κοινό πορτοφόλιο-αίτηση για την κατασκευή του νέου Καθεδρικού Ναού στο Λος Άντζελες. Η ανάθεση δεν ήρθε. Ήταν ήδη καιρός για την επιστροφή στην Ευρώπη.

5. ΜΥΘΟΠΛΑΣΙΑ

Δωδεκάλογοι I-II: Οι Κατοικίες των Ανθρώπων - Οι Κατοικίες των Θεών

Η διπλή δημιουργική έκρηξη, η οποία πρόδωσε την υπερβολική φαντασία και έκανε καταφανείς τις δυνατότητες του Πάνου να δένει την ιστορία με τον όγκο, να ενώνει τη μυθολογία με τη μορφή, και να μεταφράζει τη μνήμη σε κτίριο, ήρθε στο τέλος της δεκαετίας του 80 και στο τέλος της δεκαετίας του 90, με τις συνθέσεις για τις κατοικίες των δυο «Δωδεκάλογων», όπως ο ίδιος τους ονόμαζε, ταξίδια - σκιαγραφήσεις του παρελθόντος και του μέλλοντος του Ελληνικού χώρου, χρόνου και μύθου.

1989: Δωδεκάλογος I: Οι Κατοικίες των Ανθρώπων

Ο ενθουσιασμός του Κουλέρμου για τις καινούργιες μελέτες, οι οποίες κατασκευάζονταν στην Κρήτη σίγουρα βοήθησε σ' αυτή τη διεξοδική τυπολογική έρευνα και αρχιτεκτονική μελέτη του θέματος Κατοικία. Οι πηγές έμπνευσης και οι επιδράσεις που βοήθησαν στη μορφοποίηση των ιδεών μπορούν να χωριστούν σε τέσσερις κατηγορίες: Από τυπολογίες κατοικιών μορφοποιήθηκαν το σπίτι 3 (Ηράκλειο I), το σπίτι 9 (Σκύρος), και το σπίτι 1 (Σαλαμίνα, Κύπρος, εικ.8), όπου ο συγκερασμός της κλασικής ελληνικής στοάς με το παραδοσιακό Κυπριακό Δίχωρο δίνει ένα πολυσύνθετο σύμπλεγμα που όμως διατηρεί καθαρούς όγκους, οι οποίοι ανοίγουν προς το τοπίο. Το σπίτι 2 (Ρόδος), το σπίτι 4 (Ηράκλειο II), και το σπίτι 6 (Αντίπαρος) αντλούν την έμπνευσή τους από ιστορικά κτίρια, ενώ από το χτισμένο τοπίο εμπνέονται το σπίτι 5 (Πάτμος), το σπίτι 7

PANOS KOULERMOS 1989 - 1999 THE LEGACY OF A MENTOR

vernacular Cypriot Dihoro gives a multifaceted complex which nevertheless retains clear volume that open to the landscape. House 2 (Rhodes), House 4 (Heraklion II) and House 6 (Antiparos) draw inspiration from specific historic buildings and contexts, while House 5 (Patmos), House 7 (Hydra) and House 10 (Cassandra) are inspired from the surrounding landscape. Dodecalogos I held such importance for Panos as to push him to present the project in as wide a cultural horizon as possible, reaching, among others, Brazil, Mexico and Japan.

The most symbolically charged compositions in Dodecalogos I had themes drawn from one of Panos' most cherished pastimes, the study, interpretation and retelling of mythology. Thus, the tragic figure of Iphigenia comes alive in the complex and extremely theatrical spaces of House 8 (Avlida), while the Sympligades offer inspiration for the pair of volumes forming the entry of House 11 (Alexandroupolis, near the gate to the Black Sea). Finally, in House 12 (Ithaca), the theme of the Odyssey is transformed into an extremely symbolic composition, perhaps Panos' most recognizable sign.

1999: *Dodecalogos II: Dwellings of Gods*

Ten years after Dodecalogos I, and while Panos' theoretical quests were once again searching for a gate toward the poetic and the abstract, mythology came to form an idea for the creation of themed "habitations" for the twelve Olympian gods (fig.9). Dodecalogos II gave the last, but one of the strongest samples of Panos' theoretical work, an architectural and sculptural confrontation of the abstract, the ideal and the divine with the specific, the real and human world

(Υδρα) και το σπίτι 10 (Κασσάνδρα). Ο Δωδεκάλογος I είχε τόση σημασία για τον Πάνο ώστε να τον ωθήσει να το παρουσιάσει σε όσο πιο πλατιούς γεωγραφικούς ορίζοντες γινόταν.

Οι πιο συμβολικές από τις συνθέσεις για το Δωδεκάλογο I είχαν θέμα και έμπνευσή τους μια από τις αγαπημένες ενασχολήσεις του Πάνου, τη μελέτη, την ερμηνεία και τον επαναπροσδιορισμό της μυθολογίας. Η τραγική μορφή της Ιφιγένειας ζωντανεύει στους ανισόπεδους, πολύπλοκους και κατ' εξοχήν θεατρικούς χώρους του σπιτιού 8 (Αυλίδα), ενώ οι Συμπληγάδες πέτρες προσφέρουν έμπνευση για το ζευγάρι των όγκων στην ανηφορική είσοδο του σπιτιού 11 (Αλεξανδρούπολη - κοντά στην είσοδο προς τη Μαύρη Θάλασσα). Τέλος, στο σπίτι 12 (Ιθάκη), η Οδύσσεια μορφοποιείται σε μια άκρως συμβολική σύνθεση, σημάδι αναγνώρισης του Κουλέρμου.

1999: *Δωδεκάλογος II: Οι Κατοικίες των Θεών*

Δέκα χρόνια μετά τον Πρώτο Δωδεκάλογο, και ενώ οι θεωρητικές-ερευνητικές αναζητήσεις του Πάνου γύρευαν μια διέξοδο προς το ποιητικό και το αφηρημένο, ήρθε η ενασχόληση με τη μυθολογία να μορφοποιήσει την ιδέα για μια δημιουργία με θέμα χώρους εννοιολογικής «κατοίκησης» για το Δωδεκάθεο του Ολύμπου (εικ.9). Ο Δωδεκάλογος II έδωσε το τελευταίο, αλλά και το πιο δυνατό δείγμα θεωρητικής γραφής του Πάνου, μια αρχιτεκτονική και γλυπτική αντιπαράθεση του αφηρημένου, του ιδεατού, του θείου με το συγκεκριμένο, τον πραγματικό, τον ανθρώπινο κόσμο όπως ο ίδιος τον είχε πλάσει στον πρώτο Δωδεκάλογο. Η ίδια η κατασκευή των μακέτων για τις κατοικίες των Θεών, αρχές του 1999 στο εργαστήρι της Οδού Καλλιρρόης στην Αθήνα, ήταν ένα

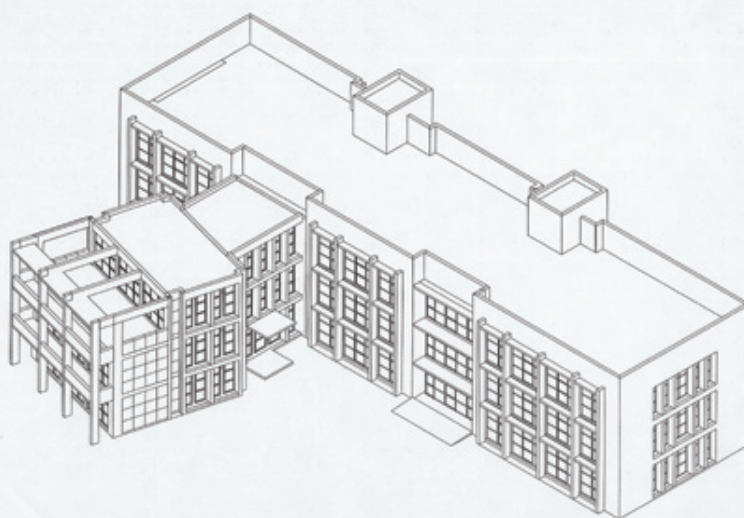

Figure 6

Εικόνα 6

as he himself had conceived of in the original Dodecalogos. The construction of the models for the Houses of the Gods, early 1999 in the workshop at Kallirois Street in Athens, was a lesson-symposium with Panos, the craftsman Fosteris, and the other friends in a continuous dialogue. The presentation of the models at the Design Museum of Thessaloniki was the last exhibit that Panos himself would prepare.

6. JOURNEY

Panos was an incurable traveller. He journeyed to Europe, to America, to Asia, searching for the novel, which was certainly there of course, impatiently awaiting its discovery. He journeyed to the imagination, moulding architectural creations which merged dream and reality. He journeyed to an eternal youth, overcome with an adolescent enthusiasm for each new class, each new design project, each new commission. He journeyed to love and to his family, bestowing to everyone who had the fortune to find themselves near him with excessive liveliness and warmth. He will always continue to do that.

Figure 7
Εικόνα 7

μάθημα-συμπόσιο με τον Πάνο, τον τεχνίτη Φωστήρη και τους φίλους σε ένα συνεχή διάλογο. Η παρουσίαση στο Μουσείο Design της Θεσσαλονίκης ήταν η τελευταία έκθεση του Πάνου που ο ίδιος ετοίμασε.

6. ΤΑΞΙΔΙ

Ο Πάνος ήταν ένας αγιάτρευτος ταξιδευτής. Ταξίδευε στην Ευρώπη, την Αμερική, την Ασία, ψάχνοντας το καινούργιο, που όμως ήταν πάντα εκεί και που τον περίμενε. Ταξίδευε στη φαντασία, πλάθοντας αρχιτεκτονικές δημιουργίες που συγκέραζαν το ονειρικό με το πραγματικό. Ταξίδευε στην αέναη νιότη, νιώθοντας ένα εφηβικό ενθουσιασμό για κάθε νέο μάθημα, για κάθε νέο σχεδιαστικό πρόβλημα, για κάθε νέα μελέτη. Ταξίδευε στην αγάπη και στην οικογένειά του, περιβάλλοντας όλους που είχαν την τύχη να βρεθούν κοντά του με περίσσια ζωντάνια και ζεστασιά. Πάντα αυτό θα κάνει.

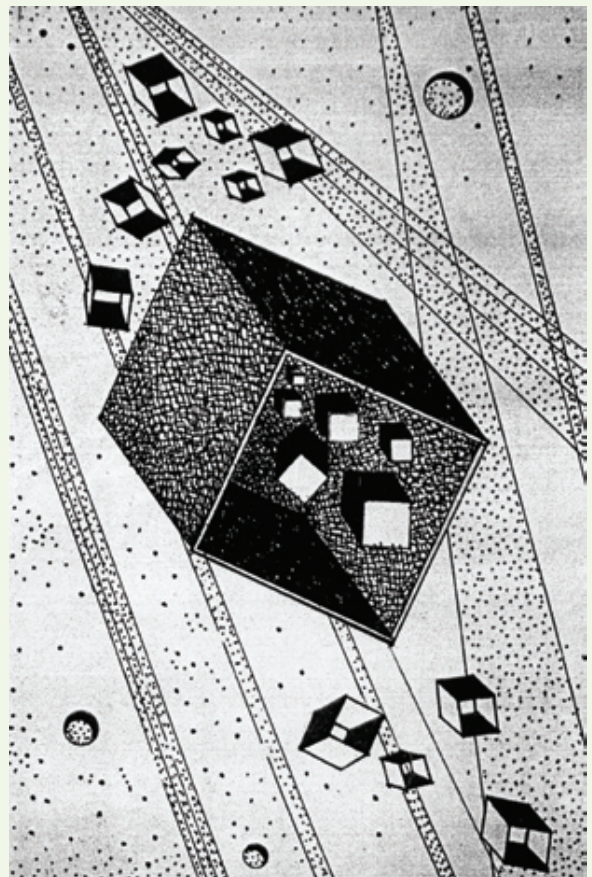

Figure 9
Εικόνα 9

PANOS KOULERMOS 1989 - 1999 THE LEGACY OF A MENTOR

SELECTED BIBLIOGRAPHY

- 1990 "Ktizontas to Topio", in Tefchos, issue 4. Athina: Ekdoseis Tefchos, December 1990, pp.25-40.
- 1990 Panos Koulermos: Topos, Memory and Form (Exhibition Catalogue).Athens: Deste Foundation and Tefchos Review, 1990.
- 1991 "Foundation of Research and Technology - Hellas in Crete", in Architecture in Greece, issue 25. Athens: Architecture in Greece Press, 1991.
- 1991 "Twelve Houses in the Hellenic World", in Design and Art in Greece, issue 22. Athens: Architecture in Greece Press, 1991, pp.78-103.
- 1992 "Panos Koulermos: Twelve House Versions in the Hellenic World", in A+U, issue 264. Tokyo, A+U Publishing, September 1992, pp.4-11.
- 1993 "Jardin de Ninos", in Arquitectura, issue 8. Mexico City: Kabronor S.A., April 1993.

ΕΠΙΛΕΓΜΕΝΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- 1990 "Κτίζοντας το Τοπίο", στο Τεύχος, αριθμός 4. Αθήνα: Εκδόσεις Τεύχος, Δεκέμβριος 1990, σσ.25-40.
- 1990 Πάνος Κουλέρμος: Τόπος, Μνήμη + Μορφή (Κατάλογος Έκθεσης). Αθήνα: Ίδρυμα ΔΕΣΤΕ και Περιοδικό Τεύχος, 1990.
- 1991 "Ίδρυμα Τεχνολογίας και Έρευνας Κρήτης", στο Αρχιτεκτονικά Θέματα, αριθμός 25. Αθήνα: Εκδ. Αρχιτεκτονικών Θεμάτων, 1991.
- 1991 "Δωδεκάλογος: Δώδεκα Σπίτια στον Ελληνικό Χώρο", στο Θέματα Χώρου και Τεχνών, αριθμός 22. Αθήνα: Εκδ. Αρχιτεκτονικών Θεμάτων, 1991, σσ.78-103.
- 1992 "Panos Koulermos: Twelve House Versions in the Hellenic World", στο A+U, αριθμός 264. Τόκυο: Εκδόσεις A+U, Σεπτέμβριος 1992, σσ.4-11.
- 1993 "Jardin de Ninos", στο Arquitectura, αριθμός 8. Πόλη του Μεξικού: Εκδόσεις Kabronor, Απρίλιος 1993.

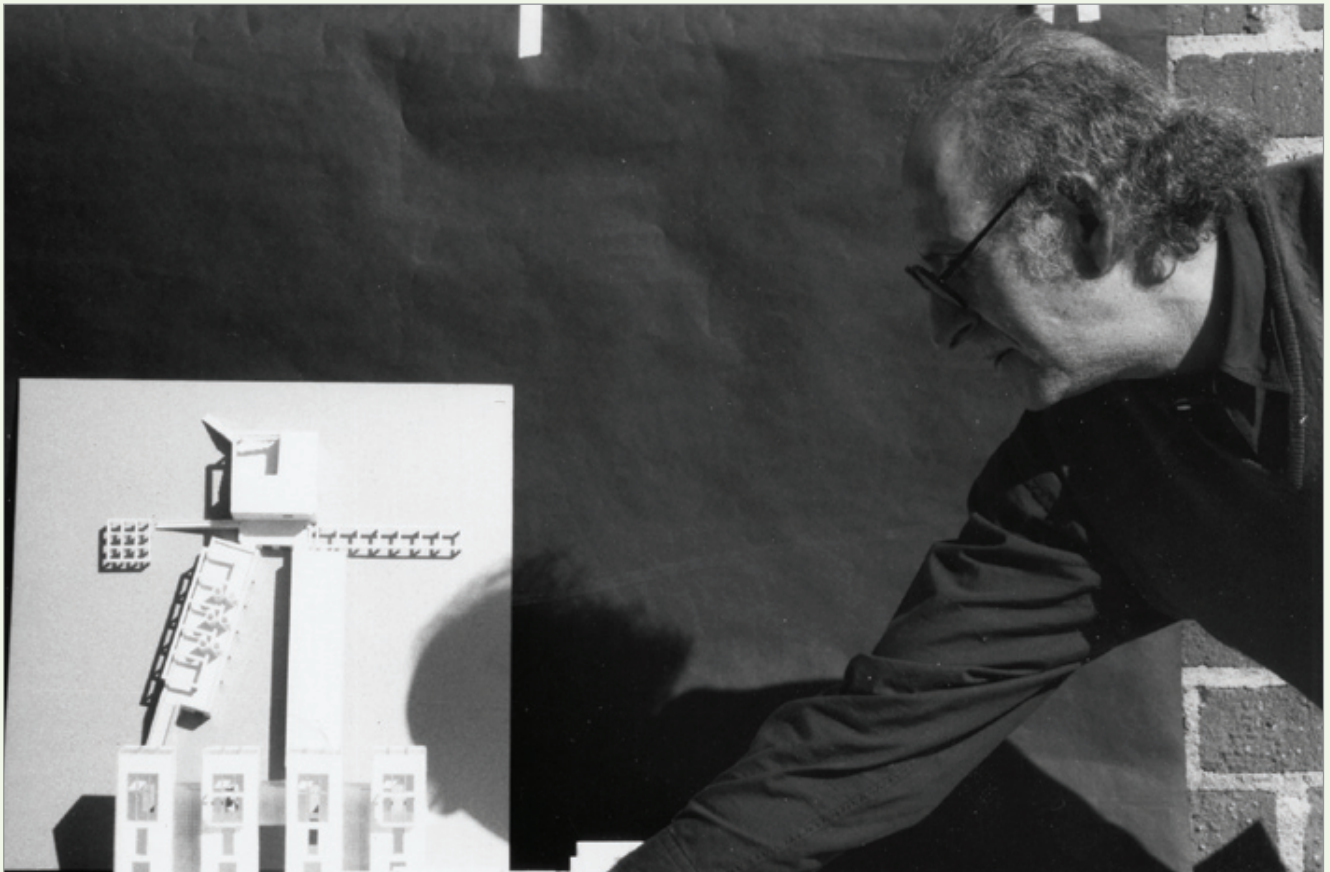

Figure 8

Εικόνα 8

1994 "Architecture in California: Panos Koulermos", in Zodiac, issue 11. Milano: Editrice Abitare Segesta, March 1994.

1994 Editors. Architectural Monographs #35: Panos Koulermos. London: Academy Editions, 1994.

1994 "Fondazione di Ricerca a Creta", in Casabella, issue 618. Milano: Elemond s.p.a., December 1994.

1995 Koulermos, Panos. Twentieth Century European Rationalism. London: Academy Editions, 1995.

1997 Boidi, Sergio. "L'Architettura di Ulisse: Il Viaggio di Panos", in Costruire, issue 175. Milano: Editrice Abitare Segesta, December 1997, pp.106-109.

1998 Hastaoglou, Vilma. Restructuring the City: Urban Design Competitions for Thessaloniki. London: Andreas Papadakis, 1998, pp.76-81.

1999 Panos Koulermos: 12 Houses for the Gods of Olympus (Exhibition Catalogue). Thessaloniki: Design Museum, 1999.

1999 Leventis, Panos. "Return to Ithaca (In Memoriam: Panos Koulermos)", in Architectoniki Antilipsi, issue 23-24. Athens: Wave Media, July-October 1999, pp.6-7.

2000 Leventis, Panos. "Panos Koulermos: Projects 1979-1999", in Architectones kai Mihanikoι, issue 54. Nicosia: Response, June-July 2000, pp.62-71.

1994 "Architecture in California: Panos Koulermos", στο Zodiac, αριθμός 11. Μιλάνο: Εκδόσεις Abitare Segesta, Μάρτιος 1994.

1994 Εκδότες. Architectural Monographs #35: Panos Koulermos. Λονδίνο: Εκδόσεις Academy, 1994.

1994 "Fondazione di Ricerca a Creta", στο Casabella, αριθμός 618. Μιλάνο: Εκδόσεις Elemond, Δεκέμβριος 1994.

1995 Κουλέρμος, Πάνος. Twentieth Century European Rationalism. Λονδίνο: Εκδόσεις Academy, 1995.

1997 Boidi, Sergio. "L'Architettura di Ulisse: Il Viaggio di Panos", στο Costruire, αριθμός 175. Μιλάνο: Εκδόσεις Abitare Segesta, Δεκέμβριος 1997, pp.106-109.

1998 Χαστάογλου, Βίλμα. Restructuring the City: Urban Design Competitions for Thessaloniki. Λονδίνο: Εκδ. Ανδρέας Παπαδάκης, 1998, σσ.76-81.

1999 Πάνος Κουλέρμος: Δώδεκα Σπίτια για τους Θεούς του Ολύμπου (Κατάλογος Έκθεσης). Θεσσαλονίκη: Μουσείο Design, 1999.

1999 Λεβέντης, Πάνος. "Επιστροφή στην Ιθάκη (Πάνος Κουλέρμος: Εις Μνήμην)", στο Αρχιτεκτονική Αντίληψη, αριθμός 23-24. Αθήνα: Wave Media, Ιούλιος-Οκτώβριος 1999, σσ.6-7.

2000 Λεβέντης, Πάνος. "Πάνος Κουλέρμος: Μελέτες 1979-1999", στο Αρχιτέκτονες και Μηχανικοί, αριθμός 54. Λευκωσία: Response, Ιούνιος-Ιούλιος 2000, σσ.62-71.